

MÁLNA ÉS BŐRSPENÓT

Szöcs Géza: *Összegyűjtött versek*. Szerk. és utószó: Balázs Imre József

Mondják, a szerző halála után az életműve purgatóriumba kerül, hogy eldőljön, az utókor elfeledi vagy kanonikussá emeli. Különös ebből a szempontból Szöcs Géza esete, akinek halála után három évvel megjelentek az összegyűjtött versei. A recepció szerint Szöcs Géza fontossága már pályakezdőként, a hetvenes években sem tűnt kérdésesnek, feltűnő, agilis figurája volt költő, szerkesztő, gondolkodói mivoltában is az úgynevezett harmadik Forrás-nemzedéknek.¹ Később nemzetközi ismertségéhez a Securitate is hozzájárult: az *Ellenpontok* című samizdat folyóirat szerkesztőjeként őt is vegzálták, letartóztatták, helyzetének világszerte híre ment.² Szöcs végül 1986-ban emigrált, de a rendszerváltást követően visszatért Romániába, ahol előbb politikai szerepet vállalt, majd az erdélyi magyar kultúrában tevékenykedett könyv- és lapkiadóként. Szerzőként viszont háttérbe húzódott, 1992-es *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* című kötetének borítójára afféle alcímként még azt is ráíratta, hogy »Sz. G. utolsó verseskötönyve« – bár a későbbiekben publikált még prózát, drámát, lírát úgy saját nevében, mint Carbonaro szerzői néven. A kétezertizedes években, a második Orbán-kormány idején a magyarországi politikában vált aktívvá, előbb kultúráért felelős államtitkár, majd a miniszterelnök kulturális tanácsadója volt, ám idővel eltűnt a frontvonalból. Szöcs 2020 novemberében, 67 évesen a Covid okozta szövédményekben hunyt el – kiemelkedő fontosságú, de régóta stagnáló életművet hagyva maga után.

A harmadik Forrás-nemzedék a korábbiaknál és a későbbieknél is oldottabb politikai klímában indult, „szabadon fontolghatták alternatív életformák megélését – beleértve a korszak beat- és hippieletérzéseinek lokális adaptálását”.³ Szöcs számára a lokális hagyományon túl Weöres Sándor, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Szentkuthy Miklós írásai szolgáltak – nem feltétlenül poétikai, inkább szemléleti-gondolati – mintául. Ezekből az előképekből eredeztethetők legalábbis a Szöcs-líra olyan jellegzetességei, mint a mitológizálás, a spekulatív és/vagy popkulturális műfajok (alternatív történelem, sci-fi, fantasy,

¹ Vö.: Balázs Imre József: A harmadik Forrás-nemzedék irodalomtörténeti szerepe, in: *A harmadik Forrás-nemzedék viszonyhálózatai. Tanulmányok* (szerk. Balázs Imre József), Komp-Press, Kolozsvár, 2022, 7–14., 9. Illetve: Balázs Imre József: Apokrif kultúrák. Szöcs Géza korai verseskötönyvei, uo., 33–39., 33–34.

² A vonatkozó dokumentumokat lásd Szöcs *Az uniformis látogatása* (Hungarian Human Rights Foundation, New York, 1986) című kötetének politikai írásokat tartalmazó IV. fejezetében, illetve az *Amikor fordul az ezred* című könyvben (Beszélgetőkötöny és dokumentumgyűjtemény; Sz. G. és Farkas Wellmann Endre, Ulpus-ház, Budapest, 2009).

³ Balázs: A harmadik Forrás-nemzedék irodalomtörténeti szerepe, i. m., 7.

Helikon Kiadó
Budapest, 2023
740 oldal, 7999 Ft

krimi stb., de akár a rockopera) iránti kísérletező érdeklődés, a játékosság, az irónia. Ám az életmű első három kötetében – *Te mentél át a vízen?* (1976); *Kilátótorony és környéke* (1977); *Párbaj avagy a huszonharmadik hóhullás* (1979) – poétikai-formanyelvi szempontból az avantgárd-neoavantgárd rekvizitumok meghatározók: szürrealista képiség, merész asszociációk, az antilíra eljárásai (jegyzetek és tudományos hivatkozások beépítése, ezáltal a költői nyelv létmódjának feszegetése, tágítása, megkérdőjelezése), tipográfiai és vizuális kísérletek, valamint nagyfokú – komplex versfüzéreket, ciklusokat, kötetkompozíciókat összemontázsoló – konceptualitás, ami megágyaz a szövegstruktúrákban létrejövő mitologizáló-spekulatív történetmondásnak. Bár kétségtelen, hogy az avantgárd beszéd-módok jellemzően érthetők a fennállót provokáló vagy arra fittyet hányó ellenbeszéd-ként, ám a Szócs-líra látványos politikai-közérzeti elköteleződése valójában a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján történt meg az ellenzéki aktivizálódással, illetve a hatalmi visszaélések fokozódásával párhuzamosan. Ezek a versek két egy időben, 1986-ban kiadott kötetben is megjelennek (részleges átfedésben). Szócs emigrációját követően a Magvető publikálja *A szélnek eresztett bábu* című gyűjteményt, amely az első három kötetet adja közre, illetve *Konkrét vers az afrikai lópestisről* cikluscím alatt a kevésbé direkt közérzeti verseket. *A Nicht vor dem Kind* (242.⁴) című kiemelkedő darab például gyerekversbe burkolja kritikus megjegyzéseit: „Veszek én neked / dominót, / nádimanót és dinamót, / mandolint, sózott mandulát, / levendulát / és rajzolunk / ki épp egy pallón indul át // és rajzoló, ha jó leszél / hajcip... azazhogy hajcihót, / gondolatot és gondolat, / nyaktilót is, cipót, / cipót, / cécét,⁵ spinétet és spinét // de előbb fogyjon innen el / ez a drága jó bőrspenót – / hej-haj, folyó. // »Óráról órára más az élet.« Egy- / szer lenn, / máskor lennebb.” Az *uniformis látogatása* című kötet, amely nemcsak Szócs közérzeti-politikai verseit tartalmazza, de néhány román vers fordítását, szemelvényeket a korabeli román történelemhamisító, magyarellenes könyvekből, valamint politikai írásokat is, a Magyar Emberi Jogok Alapítvány gondozásában, New Yorkban lát napvilágot. E két kötetet egymás mellett szemlélve egyértelmű: a nyolcvanas évek írásainak vaskosabb részét még nem bírta el a nyomdafesték 1986 Magyarországon. Ezek nem köntörfalaznak, az *Underground* (259.) például így indul: „Íme ezredes elvtárs másik verset írok a tőlem elkobzottak helyett”. Ám a szürrealis látásmód itt is dominál: „Nagyritkán hív meg valaki / pohár borra, vagy épp ebédre. / (Anyám szalonnát csomagolt a / házkutatási engedélybe; // így élek, élek, éldegélek.) / Számban a tudóvzés vörös fésűjével” (uo.). Vagy: „gyanús málna nő a költő mellén, / át is üt a kenderen” (*A Sz. over the Ocean* – 217.).

A nyolcvanas évek verstermése felemás ítéleteket kap a recepcióban. Keresztury Tibor a korai Szócs-költészetéről azt írja: „Lemond tehát arról a tágabb kontextusról, amit a társadalmi-közösségi viszonylatok beemelése jelentene, így felszabadítja a lírai teret mindazon aktualitások jelentésmezőitől, amelyek a verset konkrét helyzethez, korhoz kötve tennék értelmezhetővé, a megértést annak ismeretéhez kötnék”, majd a nyolcvanas évek verseit szinte mentegeti korábbi állítása fényében: „a Szócs-líra feltöltődése konkrétabb jelentéssugallatokkal nem önmagában értékképző tényező, s a legkevésbé sem a művészi megformáltság hiányosságait hivatott pótolni – mint az a napjaink politikai tárgyú költői törekvéseiben gyakorta tapasztalható”.⁶ Az 1992-es *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* című válogatott és új verseket magába foglaló kötet kapcsán Kemény István ennél szigorúbb: „Úgy lehet tehát megalázni a költőt, ha az aktualitások ellen kénytelen fellázadni, ha az aktualitások fölénybe kerülnek vele szemben. És így válhat korszerűtlenné később. Szócs Géza nyolcvanas évekbéli versei romlékonyabbak, mint a régebbiek. Korábbi játékos érzelmesség-

⁴ Bár írásomhoz az eredeti kiadásokat is forgatom, az oldalszámokat mindvégig a Helikon gyűjteményéből adom meg.

⁵ Comitetur central (román): központi bizottság, a Román Kommunista Párt legfőbb szerve.

⁶ Keresztury Tibor: A jelenlét archaikus biztonsága. Szócs Géza költészetéről, *Jelenkor*, 1989/12, 1133–1142., 1133. és 1138.

ge ekkor gyakran vált érzelgősséggé – a mai nem-romániai olvasó számára (Pl. az *Indián szavak a rádióban* vagy az *Ez már a feltámadás avagy a nemzet mélyrepülése*).⁷ A Kemény által kiemelt versek valóban nem a legjobbak – az előbbi esetében például maga a szerző is hosszabb jegyzetben magyarázza el, azért ajánlja a verset William Least Heat Moon indián szerzőnek, mert felszólalt mellette –, ugyanakkor mai szemmel nézve a két 1986-os kötet versanyaga a legérdekesebb történetileg, és poétikai-formanyelvi szemszögből is igen gazdag, arról nem beszélve, hogy a leginkább megrázó is. Ám a fanyar iróniát se nélkülözi, például a megfigyelés, a „személyi követés” paródiáját színre vivő *Egy januári délelőtt* című emlékezetes opusban, amelyben a lírai ént egy ügynök követi, az ügynököt egy nyomozó, a nyomozót a felesége, a feleséget egy ápoló, az ápolót stb.

Mint látható, a nyolcvanas évek Szőcs-könyvei – alighanem kiadáspolitikai, de meglehet, csakúgy koncepcionális okokból – nem önálló kötetek, hanem elegyes műfajú vagy az életműből válogató gyűjtemények. Így van az 1989-es *A sirálybőr cipővel*: javarészt új verseket közöl, de átvesz néhány korábbi is – többek között a Kemény által kárhoztatott *Indián szavak a rádióban*. És bár új verseket is közread, válogatás a már említett *A vendégszerető* is. Gács Anna e gyűjtemény kapcsán arra figyelmeztet, hogy a korábbiánál is több idézetből és utalásból épül a Szőcs-líra, ami talán válságjelenséggént értelmezendő: „A versek eddigi jellemzésében ugyanis nem esett szó arról a hangról, mely *A sirálybőr cipő* kötet óta egyre artikuláltabbá válik, s *A vendégszerető*ben már legalábbis egyenrangúvá lett azzal, amit Keresztury Tibor a »jelenlét biztonságá«-nak nevez Szőcs költészetében. A költő-szerepet is érintő elbizonytalanodás, keserűség hangja ez. [...] A magabiztosság megingása a költészetben, a költő küldetésébe vetett hitre is kiterjed, ezt mutatja a sok próza és vendégszöveg. [...] Talán ez az oka annak, hogy a címlapon ez a felírás szerepel: »Sz. G. utolsó verseskönyve«.”⁸

Az életmű folytatása Gács sejtését látszik igazolni. Tizenegy év után, 2003-ban látott napvilágot (saját nevével) *Az al-legóriás ember avagy mikor a szomszédgyerek a holdra lép*. Szőcsnek régi eljárása a versek allegorikus alternatív történeti keretezése. Ilyen a *Mikor II. Lajos voltam* ciklusa, melynek az a kiinduló fikciója, hogy II. Lajos nem halt meg a Csele patakban, hanem elbujdosott és jobbágyként élt, ami alighanem áthallásos a titkosrendőrség elől való bujkálással: „Elfogy a pisztráng asztaláról / a kék piros karfiolja / a hírszerzők kék vacsorája. / Vállunkban ott lebeg fehéren / a csonttrák szárnya, szárnyacsapása. // Bokánkban vakít / és megdagad a holló / lecsúszott, rongyos harisnyája” (*Az erdőházba, mikor? A Hargitára, mikor?* – 287.). De hasonló allegória található az *Indián szavak a rádióban* magjában is: egy indián lovasszapat átkel a Bering-szoroson, és Bem apó seregének segítségével siet Segesvárnál, ez áll párhuzamban William Least Heat Moon felszólalásával. A 2003-as kötetben ez a szemlélet válik dominánssá, ám a túlzott használat mintha egyelvvé tenné ezt a versanyagot: az ötletek érdekesekek, de nem mindig magától értetődő, mi a tétjük: egy Erdélyből elhurcolt gyerek janicsárként visszatér és saját családját hányja kardélre (*Egy janicsár önarcképe* – 475.), kisciklust kap a Szent László-legenda, a *GO AHEAD, MR. RIGBY!* avagy *Mikor a szomszédgyerek a Holdra lép* ciklusban Szindbád és Nemo kapitány alakja montírozódik bele egy holdraszállás-apokrifba, a *901 ÉVVEL KÉ-SŐBB avagy 1097 nyarán Tengerfelhőáron Könyves Kálmán menyasszonyát, a szicíliai normann hercegnőt várja* ciklusban a történelmi verstéma egybeíródik a versírás 1998-as jelenével, a *Marsvávárhelyi emlékek* ciklus családörténetet olt sci-fibe („Apám a Marson volt préfirkas. / Szőcs István Lajosnak hívták.” – *Apám*, 539.), és így tovább. A 2010-es a *Nyestbeszéd* alcíme Szőcs Géza *33 verse Faludy György válogatásában*. A kötet korábban nem közölt verseket is közread, ám ezek egy része minden eddiginél egyértelműbben a posztmodern hagyományjátékban érdekelt: többek között Petőfi, Ady, József Attila, Faludy, az *Illász*, a

⁷ Kemény István: A mennybolt lovasszobra, in: Kemény István – Vörös István: *A Kafka-paradigma*, Széphalom, Budapest, 1993, 79–86., 84.

⁸ Gács Anna: „A lélekműves éjszakája”, *Jelenkor*, 1993/1, 85–89., 88–89.

Jézust megtagadó Péter idéződik meg. A versekhez általában játékos forma társul, amelyek lényege ki is merül a játékokban: „nem-e Laiosz? / Laokoón? vagy / Meneláosz? / Maga nem, / maga nem / Agamem- / non?” (*A nyolcvanas évek*, 566.)

A 2015-ös *Hat-százhat. Utazás tréfás rímekben Magyarországon és a világ körül* (az eredeti borítón Carbonaro szerzői név és 6–106 címalak áll) valójában *Az al-legóriás ember* kötet *Antonio Bagatelli miniatűrjeiből* című ciklusából nőtte ki magát, a kötet első verse, *A libanoni liba* (579.) már ott megjelent: „Libát vettem Libanonban, / Haj, haj, haj. // El is lopták Trianonban, / baj, baj, baj. // Non, non, non, / liba non, non, non.” Meglehet, van olyan versízlés, mely szerint e szövegek esztétikai értéket képviselnek, legalábbis szórakoztatók, ám az *Összegyűjtött versek* kontextusában látványosan elmaradnak az életmű 1992-ig tartó első korszakának átlagszínvonalától – hát még a magaslataitól. *A sirálybőr cipő* záródarabja volt *A dudás* (430.): „A dudás munka után, / estefelé, fáradtan megjön. / Tépett és piszkos és füstös / meg véres. / Szájából feltör a mother-tej íze, / mother-nyelv, csipogás, / tatárjárás, kísértet- / járás, nyelvjárás tölti meg a száját. / – Ma is – az asszonyka kérdi tőle. / – Ma is – bólint kimerülten a dudás. / És hozzáteszi: / Szeretnék életnagyságú lenni. / Lótuszt szeretnék vacsorára. / Paradisumut házoá. / Fűrössz meg. Nézz rám. Hull a hó. / Fűrössz meg. Love me. Lave-moi.” Szójátékai nem állnak kritikán felül, de erőltettségük, nyakatekertségük is jelentésszerű, jóval több tréfás rímekbe szedett versnél, miként Vajna Ádám írja, „van itt irodalomtörténeti, szituációs és (idegen)nyelvi humor is, és van abban is valami mosolyra készítő, hogy a dudás-költő nekiáll munka után panaszkodni és csodálatos költészetet művel közben”.⁹

Nem véletlen, hogy ha felfedezhető Szőcs Géza-hatás a kortárs költészetünkben, az többnyire a hetvenes-nyolcvanas évek verseire mutat vissza. Varró Dániel önreflexív játékos-sága és műfaji kísérletezőkedve csakúgy ott gyökeredzik,¹⁰ mint Kemény István, Szálinger Balázs vagy Vajna Ádám írásainak karneváli, rokokós látásmódja.¹¹

Az *Összegyűjtött versek* kiadása elősegítheti, hogy költőként emelje vissza a köztudatba Szőcsöt, aki élete utolsó éveiben inkább (kultur)politikai botránnyaival vétette észre magát. Ám elképzelhető, hogy a kiadvány valójában nem a teljes költői életművet adja közre, az utolsó rész kötetbe fel nem vett folyóiratkiadványok jellemezően a kétezertizedes évek terméséből valók. A házkutatások-elkobzások, az emigráció következtében bizonyára megsemmisültek vagy elvesztek a korábbi versek, ám talán felkutathatók még kéziratban maradt művek is. Azt is fontos megjegyezni – bár ez a gyűjtemény műfaji, illetve az életmű történeti sajátosságaiból következik –, hogy az egyes, egymással olykor átfedő kötetek koncepciói-kompozíciói általában véve kevésbé átláthatók – aki ezeket meg akarja ismerni, az kénytelen lesz beszerezni az eredeti kiadásokat. Szerencsés lett volna segíteni az olvasót: gyakran nehéz megállapítani, hogy nagyobb kompozíciók, versciklusok mettől meddig tartanak, ebben olykor a tartalomjegyzék sem segít, mivel különálló versekként jelzi az összetartozókat (amelyeket az eredeti kiadványokban még megfelelően jelöltek). Aprópó tartalomjegyzék: fájóan hiányzik a kötetből egy betűrendes címmutató.

Mindenesetre jó, hogy ez a gyűjtemény megjelent. Az érdeklődő nagyközönség teljes festsztávjában láthatja Szőcs Géza költői teljesítményét. Egyébként pedig serkentőleg hat a szakmára: segítheti a neoavantgárd–posztmodern viszonyrendszer jobb megértését, amelynek határán ez az életmű létrejött, és új irányokat mutathat az utóbbi években a játékos iróniától távolságot tartó, az avantgárd formabontással csak ritkán kacérkodó kortárs költészetünknek.

⁹ Vajna Ádám: Konkrét esszé Szőcs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása, *Forrás*, 2021/5, 135–139., 136.

¹⁰ *A Szóvdesszert* egyik mottója *Az al-legóriás ember*ből származik, viszont a formailag kísérletező szonettek mintája inkább a *Párbaj...* kötet *Kettős szonettjében* ismerhető fel.

¹¹ Vajna esetében onnan eredeztetném a vizuális és tipografikus, valamint az antilíra-kísérleteket is.